

ТРАБЗОН, 1502 ЙИЛ

ЯХЁ АФАНДИ

Айро бўлганлар бирлашолмас.

Ўша кундан кейин икки боланинг йўллари ҳеч қачон айрилмади. Бир-бирини оға-инидек кўришди. Тиллари чиқиб, гапира оладиган бўлганида иккиси ҳам бир аёлни «она» деди. Аффифа хоним икковини ҳам ўз фарзандидек бағрига босади, аксар вақтини ўз хонадоида эмас, саройда ўтказади. Сарой аҳли унинг ҳурматини жойига кўяди. Зеро, Аффифа хоним кўпчилик омад қуши деб атаган бу вазиятни ақалли бир бор суистеъмол қилмади. Ҳатто бир дона тариқ тама қилмайди, шаҳзоданинг саройида шарбат ҳам ичмайди. Талаби ва истаги фақат Аллоҳдан, ҳар нени Ундан умид қилади.

Аффифа хоним ҳар икки бола учун нафақат сутини, жонини ҳам беришга тайёр. Бирини иккинчисидан ортиқ кўрмайди, унисини бунисидан қизганмайди. Икковини ҳам фарзанди деб билади. Бир ўғил тукқан, лекин икки ўғилга оналик қиляпти.

Болалар бурро-бурро гапира бошлади. Шахзода Сулаймон Яхёни «ака» деб чақиряпти. Ҳеч ким ўргатгани йўқ, тили шундай чиқди. Сарой ҳовлисида бирга ўйнашади, хоналарда бирга чопқиллашади. Бир пайтда гапириб, бир пайтда йиглашади.

Шахзода Салим ўғлидан кўз узмайди. Боласини эмизган аёлнинг кимлигини, оиласи, насл-насабини биринчи кунданок билган. Бу покиза сулоладан ўзи ва ўғлига зарар келмаслигига ишончи комил. У ҳам Яхёни ўз фарзандидан кам кўрмайди. Шахзода Сулаймонга нима олинса, нима берса, Яхёга ҳам ўша нарса олинади ва берилади. Шахзода Сулаймон қанча эркалатилса, Яхё ҳам шунча эркалатилади. Сулаймонга нима ўргатилса, ўша нарса Яхёга ҳам ўргатилади. Шахзода Салим синаш учун бир неча бор Умар афандининг хонадонига совға-саломлар жўнатди, бироқ Умар афанди биттасига ҳам кўлини теккизмасдан қайтариб юборди. Шахзодани эмизгани учун на Афифа хонимнинг ўзи, на эри бирор нарса тама қилди, на нимадир сўради.

Шахзода Салим буларнинг барини яхши билади. Ташқаридан қаттиққўл кўринса-да, аслида унинг учун ёлғизлик маъқул. Қози Умар афандини ҳурмат қилади, хатто унга ҳаваси келади, лекин буни тилига чиқармайди.

Болалар бироз улгайиб, ўқийдиган ёшга етганида, қози Умар афандига чопар юбориб, рухсат олди. Яхё ҳам саройда Сулаймон билан бирга таълим олишини, унга биродар бўлишини хоҳлади.

Бу масалани Умар афанди кунлаб ўйлади, тунлари кўзига уйқу келмади. Хотини шахзодага она бўлди, уни эмизди, лекин буни Аллоҳ розилиги учун қилишди, эвазига бирор нима кутишгани йўқ. Шунинг учун ҳам шахзода Салимнинг илтимоси Умар афандининг ичини хижил

қилди. Аммо шаҳзодага йўқ деб ҳам бўлмайди. Кечалари ўйланиб чиқди. Ўйлади, мулоҳаза юритди. Ниҳоят бу илтимосни хайрга йўйиб, розилик билдирди.

Тақдир бу икки болани бир-биридан айирмаётган эди. Шаҳзода Салим Яҳёнинг кўзида ўзгача бир нур илғагани, шунинг учун уни ўғлидан узоқлаштиришни истамади. Аффифа хоним икки болага бир хилда оналик қилганидек, шаҳзода Салим ҳам ўғлига нимани раво кўрса, Яҳёга ҳам шуни илинди.

Болалар етти ёшгача саройдаги мураббийдан сабоқ олди. Баъзан Қуръон ўқидилар, гоҳида камон отдилар, баъзан ҳадис тингладилар. Етти ёшга тўлишганида шаҳзода Салим Кастамону яқинидаги Дадай шаҳарчасида истиқомат қиладиган, ҳам кўнгил, ҳам ақл тарбиясини биладиган Авҳад ўғли Хайриддин исмли олимни олиб келди. Икковлон бир устознинг қаршисида тиз чўқди.

Хайриддин афанди болаларга диний ва дунёвий илмларни ёшларига мослаштириб бера бошлади. Қаерда бўлишмасин, қирдами, саройдами, уларга нимадир ўргатишга ҳаракат қилади.

Бир куни икковини ҳам ёнига чақирди. Худди кичик болалар билан эмас, норғул йигитлар билан гаплашаётгандек сўз бошлади:

– Болалар, дунё яшаш учун эмас, кексайиш учун берилган. Бу йўлдаги сафарингиз эндигина бошланди. Сўзларимни яхшилаб ўқиб олинглар, ўлгунингизча унутманглар. Мендан ҳеч нарса ўрганмаган бўлсангиз ҳам, ақалли шу гапларим қулоғингизда бўлсин.

Иккови ҳам сукут либосини кийиб, одоб билан, жимгина ўтирибди. Хайриддин афанди уларнинг сирини англаб етган. Иккисининг ҳам кўзларида нур бор. Бироқ

Сулаймоннинг чакноқ кўзлари бу оламга, Яхёнинг маҳзун нигоҳи бошқа дунёга боқади.

– Сулаймон!

Шаҳзода дарҳол қўл қовуштирди, бошини хиёл кўтарди.

– Сен бу дунёга султон фарзанди ўлароқ келдинг. Султонлик сенга аждодингдан, бобонгдан мерос. Юртма-юрт, шаҳарма-шаҳар кезасан, мамлакатларни фатҳ этасан. Йўлинг машаққатлидир, Сулаймон, машаққатли. Аллоҳ бу кутлуғ вазифани сизнинг насабингизга берган.

Тин олди. Аллақанча вақт жим ўтирди, сукунатга қулоқ тутаётганга ўхшади. Сўнг Яхёга ўгирилди:

– Яхё!

Бола устозининг кўзларига қараёлмаётган эди. Уяляптими? Хижолат бўляптими? Балки бунинг номи одобдир?..

– Сен султонлар наслидан эмассан, лекин саройдасан. Бунинг бир сири бор ҳойнаҳой. Сен кўнгишларни ўзингга мойил қилиб, ишқ ила қалбларни забт этасан. Сенинг йўлинг янада машаққатли, ниҳоятда қийин.

Сўнг икковининг ҳам кўзларига тикилди. Бир нарсаларни биладигандек, содир бўлишидан аввал сезаётгандек, тили билан эмас, кўнгли билан сўзлаётгандек гапирди:

– Фарзанди аржумандлар, ўлкаларни эгаллаб олиш фатҳ қилиш дегани эмас. Бир диёрда якка ўзи шоҳлик қилиш – қулликдан баттар. Кўнгишлар фатҳ этилмагунича ҳудуд фатҳ этилган деб ҳисобланмайди. Сизлар бир-бирингизни тўлдирасизлар. Шунини яхши билингларики, икки ёрти бир бутун бўлур. Айролик бўлса, бутунлик ҳосил бўлмас.

ИСТАНБУЛ, 2015 ЙИЛ

ХАЛИЛ

Ўлмаган ўликлар бор экан...

Аввалгилар Истанбул бўғозининг тўрт руҳоний муҳофизи борлигига ишонган экан. Улар бўлмаса бошимизга ёхуд юртга бало ва мусибатлар келади деб ўйлашар, шу боис нуқсонга йўл қўйишдан эҳтиёт бўлишар, бўғоздан ўтаётиб дуолар ўқишаркан. Ўликларга эҳтиром кўрсатиш қандай яхши экан...

Бу тўрт муҳофиздан бири – Сарьерда*, Румелиқовоғига** бормасдан, шундоқ денгиз бўйидаги Телли ота. Уни ошиқ Абдуллоҳ ҳам дейишади. Аллоҳнинг дўсти, ғариб одам. Аслида унинг айнан ким бўлганини биров билмайди. Одатда бу ерга турмушга чиқиш арафасидаги қизлар келар экан, ҳозир ҳам шундай.

Иккинчиси – Мармар денгизининг нариги ёқасида, Телли ота мақбарасининг шундоқ рўпарасидаги ҳазрати Юшо.

* Сарьер – Истанбулдаги туман

** Румелиқовоғи – Сарьер туманида жойлашган мавзе

У ҳақидаги ривоятлар афсонага айланиб кетган. Чиндан ҳам яшаб ўтганми-йўқми, номаълум, бироқ одамлар ишонса, йўқ ҳам бор бўлади.

Учинчиси – Ускудардаги* Азиз Маҳмуд Худойӣ, нафс билан жангни дастуриламал деб ҳисоблаган ва подшоҳлар пойида тиз чўккан зот.

Тўртинчиси – Яҳё афанди.

Булар ҳақида аввал ҳам эшитганман. Лекин бу ерга келгач, одам ўзини бошқача ҳис қилар экан. Сирли эшиқдан ичкарига қадам ташлагандек, вақт эса алмашиб қолгандек бўларкан... Ўлим аслида ҳаммани ҳам ўлдиролмаганини тушунади киши, қабристонда ҳаётнинг маъносини теранроқ англайди. Ҳаётни ўлим билан англаш ғалати туюлар, бироқ ҳар бир нарса зидди билан мавжуд, шундай эмасми? Ўлим бор экан, ҳаётнинг маъноси бор. Ўлимни англаб етмаган киши учун ҳаёт азоб-уқубатдан бошқа нарса эмас.

Бу ерга биринчи келган куним ҳеч нима қилмадим. Шунчаки атрофни айландим. Тарих деган сирни ўрганган кунимдан бери бирор ерга шунчаки «жой» ўлароқ қарамаганман. Замин ҳар доим бир хил, лекин инсон у ерга қандай маъно берса, шунчалик қийматли бўлади. Яъни, аслига қаралса, олтин ҳам тош, шағал ҳам. Лекин ҳеч ким олтинни тош деб ерда қолдирмайди. Яна шуни биламанки, боқиш ва кўриш бир эмас. Шунинг учун ҳам бу ерга шунчаки қабристон деб қарамайман, балки бу дунёдаги бенуқсон тенглик ва адолат ҳукмрон ягона жой деб ҳисоблайман. Ҳамма бир тупроқ остида ётибди, ёшининг ҳам, амалининг ҳам, давлатининг ҳам аҳамияти йўқ: бобо билан набира, пошшо билан ҳаммом, бой билан қашшоқ ёнма-ён кўмилган. Балки сизга ғалати

* Ускудар – Истанбулдаги туман

туюлар, лекин мен қабристонларни яхши кўраман. Тўғри, бироз чўчитади мени, ҳатто баъзан кўрқитади ҳам, бироқ келажакни билмоқчи бўлган одам истиқболини кўриши мумкин бўлган ягона жой қабристондир. Ҳар бир қабртошга қараганимда, шубҳасиз, ўз келажакимни кўраман.

Ўша куни фақатгина шуларни кўрмоқчи бўлдим, шуларни тушуниб етишни хоҳладим. Бу ерни ҳис қилишни, бу ерга берилган маънонинг сирини топишни истадим. Қабртошларнинг хароб аҳволи юрагимни ўртагани учунми, мазористондаги ўзгача ҳаво боисми, биров билан гаплашгим келмади. Шундоқ ҳам одамлар билан гаплашишни, бирга вақт ўтказишни унчалик хуш кўрмайман.

Эски бир китобда «Истанбулда айланадиган, томоша қилинадиган ва чиройли дейиладиган даражада қанча макон бўлса, ҳаммаси, шубҳасиз, қабристон» деб ёзилган эди. Жуда тўғри гап. Мен айтаётганлар охириги пайтларда қурилган қабристонлар эмас, анча аввалгилар, шаҳарнинг энг чиройли жойларидаги қабристонлардир. Денгиз бўйида, дарахтзорларда, жаннатдек гўшаларда... Қабристонлар ҳаётдан ажралиб қолмаган. Аввалгилар қабристонларни кўз тушмайдиган, чекка жойларда қурмаган, улар ўликларни ҳам шаҳар бағрига қўйган. Балки мазорларни кўриб, ўлимни эсламоқчи бўлишгандир?.. Билмайман, лекин ҳар бир ишнинг бир сирини бор менимча. Қабристонларга сарв кўчатларини ўтқазган, алифдай кўриниши тавҳидни, яъни Аллоҳнинг бирлигига ишорат қилсин дейишган. Бу дарахтларга қўнган қумрилар «Ху» дегандек овоз чиқариб сайраганда, Аллоҳни зикр қиляпти деб ўйлашган. Яхши инсонлар чиройли ўлимлар билан гўзал жойларга кетишибди, ҳеч бўлмаса, шундай тасаввур

килишимизни хоҳлашибди. Тўғри, қабрдагилар ўлик,
лекин қабристонлар ўлик эмас. Қабристонларда ҳаёт,
ўликлардан тирикларга насихат бор.

Бутун кунимни қабртошлар орасида ўтказдим. Уларни
бир-бир санаб чиқдим. Ерга чўчибгина оёқ босдим.
Оёқларим бирор қабрга тегмасин дедим. Қўрқдим,
уялдим.

Буни биласизми, йўқми, лекин қабртошлар ҳам сўзлайди.
Уларнинг ҳам тили бор. Ҳар бирининг маъноси бор.
Ҳозиргидек ҳеч нарса шунчаки эмас. Бу тошлар бир-
бирига ўхшаса-да, аслида бир хил эмас. Улар тупроқ
остида ётган кишиларнинг умр йўли ҳақида сўзлайди.
Устига ёзилган исми ўқимай турибоқ бу ерга аёл
кўмилганми, эркакми, билиш мумкин. Эркакларнинг
қабртошида салла, феска*, кулоҳ ёки каллапўш бор,
аёлларнинг қабртошида эса рўмол, ёпинчиқ, гулни,
кўпинча атиргулни кўриш мумкин. Шундоқ бўйнидан
синган атиргул айрим қабрларнинг оёқ томонидаги
тошда акс этган. Синиқ атиргул турмушга чиқмай вафот
этган қизлар учун. Ҳали муродига етмасдан, гул бўлиб
очилмасдан, бир гўдакни қучоғига олмай ўтди деган
маънони билдиради.

Ўликнинг кимлиги, қаерданлиги, нима иш қилгани ва ҳатто
неча ёшдалигини ҳам қабртошдаги ёзувни ўқимасдан
билса бўлади. Менимча, қабристондаги энг маҳзун, энг
ғариб, энг сассиз қабрлар исмсиз қабрлардир. Ҳеч қандай
исм ёзилмаган, кимга тегишлилиги номаълум. Улар ё
жаллодларники, ёки ҳеч кими бўлмаган бечораларники.

Одам ўлимга ҳам ҳайрон бўладими, қабртошларга ҳам
ҳайрат билан қарайдими?.. Қабристонни кезиб чиқар
эканман, шунини ўйладим. Ҳатто ўзимни ўликларнинг ўрнига

* Усманийлар даврида кийилган қизил рангли бош кийим

қўйиб кўрдим. Баъзи қабртошларда ўз тенгдошларимни кўрдим, айримларида мендан ҳам оз яшаганларни, мен билан адаш бўлганларни, мендек ота-онаси, ҳеч кими йўқ етимларни. Ўзимни кўргандек бўлдим. Менинг ҳам охири шундай бўлади, вақти-соати билан ҳамма шу ерга келади, қочишнинг иложи йўқ! Балки ер остида дунё йўқдир, лекин у ерда ҳам одамлар бор.

Ўша куни Яҳё афанди хонақоҳининг қабристонида шуларни мулоҳаза қилдим ва бу ўлиқлар ҳозир қаерда дея ўйладим. Балки улар мен каби ўлимни хаёлларига келтирмасдан яшашгандир, ҳозир жисмлари тупроқ остида, лекин ўзлари қаерда? Уларнинг фақат жисмлари ўлган, руҳлари, яъни аслиятлари ҳозир қай жойда? Бу ерда ишлаётганларнинг бепарволиги уларга озор берганмикин? Бир чеккага устма-уст йиғилган қабртошларнинг эгалари уларнинг ишидан газабландимикин? Ёхуд шунча техниканинг овози, шовқинидан безовта бўлишяптими? Менинг бу ердалигимдан хабарлари борми?..

Баногоҳ хаёлимга бир шеър келди:

*Кўз одам зотидан толди, оғритдилар бу бошимни,
Истамасман дуосин, бас, олмасин қабртошимни!**

Лекин ўғирлашибди, ҳа, қабртошини ҳам ўғирлашибди. «Қизиқ, – дея ўйлагандим бу шеърни биринчи марта ўқиганимда, – қабртошининг ўғирланишидан шоирнинг руҳи озор чекканмикин?» Менимча, ҳа, озор чеккан. Бу ерда ётганларнинг руҳлари ҳам юз берганлардан ранжигани аниқ.

Ўзимни ўлиқларнинг ўрнига қўйиб кўрмоқчи бўлдим. Эплолмадим. Ҳаёт деган тилсим одамни кўр қилади. Кўрмоқчи бўлганидан ва кўрсатмоқчи бўлганидан ортиғини

* Шоир Ашраф (1847-1912) қаламига мансуб мисра

кўрмайди киши. Ҳаётга бунчалик ўргангандан кейин ўлим
йўқ деб ўйлайди ёки уни унутади.

Шуларни ўйлаганча қабрларга бирма-бир қардим,
ерда аганаб ётган тошларни жойидан олиб қўйдим,
эгилганларни тўғрилаб қўйишга ҳаракат қилдим. Ўзимча
улардан узр сўрамоқчи бўлдим, афв тиладим.

Пайқамаган эканман, ишлаётганларнинг бари бу
ҳаракатларимни хавотир билан кузатаётган экан. Балки
мени ғалати деб ўйлашгандир, қилган ишларимдан ҳеч
нарсани тушунишмагандир. Ҳаммасининг кўзи менга
қадалган. Бу ердалигимдан безовта бўлишаётгани аён.
Ҳолбуки, мен уларга эътибор бермадим, шунчаки бу
маконнинг сирига фарқ бўлганча, хаёл суриб кездим. Хафа
эдим, жуда ҳам...

Тўрт-беш соат чамаси қабристонда айланиб юрдим.
Қилиш керак бўлган ишлар, нималарга эътибор бериш
кераклиги, хатолар ҳақида ўйладим. Ўзимча режа туздим.
Эртага эрталаб келиб, қабрларнинг ҳаммасини рўйхатга
оламан. Исмлари, ёшлари, касблари ва яна нимани
билолсам, ҳаммасини...

Қошқораймасдан бир-икки соат аввал ишлаётганларнинг
ёнига бориб, эртага яна келишимни айтиб кетдим.
Мустафо бей мени эшиккача кузатиб қўймоқчи эди,
унамадим. Қабрлар орасидаги тор йўлакдан юриб
масжид олдига келганимда азон чақирила бошлади.
Кетавермоқчи эдим, аслида, бироқ намозга келаётганлар
йўлимни тўсиб қўйди. Улар унчалик кўп эмасди, лекин
барибир ўзимни ғалати ҳис қилдим. Ахир одамлар
масжидга қараб келяпти, мен эса аксинча масжиддан
чиқиб кетяпман. Алланечук бўлиб кетдим, ўзимни
айбдор ҳис этдим. Хато қиялман деб ўйладим. Аммо
тўхтамадим, бошимни қуйи солиб юравердим.

Бир-икки одим кўйгандим, бир мўйсафид билан юзма-юз келдик. Кўзларимиз тўқнашди. На мен бирор нима дедим, на у сўз қотди. Пича вақт шунчаки термилишиб турдик.

Соқоллари узун, оппоқ. Эгнида узун чопон, бошида тақя, менга қараб турибди. Унга урилиб кетишимга бир баҳя қолганида тўхтагандим. Бироз хижолат чеккандай бўлдим. Нима қилишни билмаганимдан ўнг кўлимнинг кўрсаткич бармоғи билан кўзойнагимни тўғрилаб кўйдим. Эътиборлироқ қарадим, у ҳам менга қараяпти. Жилмайди.

– Ассалому алайкум, – деди.

– Ваалайкум ассалом, амаки.

– Сени чақиришяпти, ўғлим. Эшитмадингми?

Орқамга бурилиб қарадим, лекин биров кўринмади. Ҳеч қандай овоз ҳам эшитилмади.

– Ким чақирияпти, амаки? Мен ҳеч кимнинг овозини эшитмадим, – дедим кўзларимни қисиб.

– Азон овозини эшитмадингми, болам? Ҳаммамизни чақиришяпти. Биз чақирилган жойга бораётганимизда, сен терс қараб кетяпсан.

Шундай дея тишлари кўринадиган даражада табассум қилди. Энди жавоб қайтармоқчи эдим, кўлтигимдан тутди. Маҳкам ушлаб олди.

– Кела қол, ўғлим. Чақирилган жойга бормаслик одобсизлик бўлади.

Ҳеч нарса деёлмадим. Одатда бирор киши шундай деса, жеркиб ташлайман, лекин негадир бу одамга ҳеч нарса деёлмадим. Гапиролмадим. Бироз уялардим ҳам. У билан бирга юра бошладим. Хижолат тортган, бироқ мажбур одамдек...

Бугунгача ҳечам буни ўйлаб кўрмаган эканман. Тўғри, чақирилган жойга бормаслик одобсизлик бўлади, азон

янграши билан биз масжидга чақириламиз. Одобга зид иш қилдим. Мўйсафиднинг гаплари тўғри. Эшикдан кираётганимда яна ўша ёзувга дуч келдим. Лекин бу сафар «Адабли бўл!» деган ёзув нега айнан эшикнинг тепасига илинганини тушуниб етдим.

Таҳорат олиб, дарров изимга қайтдим. Мўйсафид ҳали ҳам мени эшик олдида кутаётган экан. Яна қўлтиғимга кирди. Сабабини билмайман, бироқ мени кутгани ва қўлтиғимдан тутгани ёқиб тушди. Ўзимни бобосининг қўлидан ушлаганча масжидга бораётган жажжи боладек ҳис қилдим.

Мен мутлақо танимайдиган киши билан бирга масжидга кирдим.

Яхё афандини илк бор ўшанда кўрдим. Мақбарасини демоқчиман. Ёғочдан қурилган масжиднинг қибла томонининг рўпарасида, орқа томонида темир панжаралар билан ўралган жойда ёнма-ён турган сарқофалар кўзга ташланади. Энг каттаси Яхё афандиники... Худди масжиднинг ичида тургандек, худди жамоат билан бирга намозда саф тутаётгандек. Ўлим билан ҳаёт, ўлик билан тирик ёнма-ён эмас-у, бир хилдек.

Бунақасини аввал ҳеч кўрмаганман, ўлим ҳаётга бунчалик яқинлашганига ҳеч ерда гувоҳ бўлмаганман. Ўртада панжара бўлмаса, одамлар балки бу сарқофалар орасида ҳам намоз ўқийди. Ўлик ва тириклар ёнма-ён саф тутади... Бу масжиднинг ташқарисида ҳам, атрофида ҳам ва ҳатто ичида ҳам қабрлар бор. Ажиб, ажиб... Одамни бошқача ўй-хаёлларга бошлайди бу ҳолат.

Масжиддан шу ўй-хаёллар билан чиқдим. Ғалати бўлиб қолдим. Бироқ чўчидим ҳам. Сабабини билмайман, лекин илк бор ўзимни ўлимга бунчалик яқин ҳис қилдим.

Шунчаки эски масжид деб ўйлагандим, янглишган эканман. Бу ер бутунлай бошқача. Агар қўрқмасам, ўликлар яшайдиган жой дейман.

Эшик олдида мен билан бирга ичкарига кирган мўйсафидни кутиб турдим. Лекин чиқмади. Ўйланиб ўтирмай, аста-секин йўлга тушдим. Тўғри, хаёлларим чигал, аммо ичим сабаби номаълум ҳузурга тўлди.

Машинамга минганимда ўзимни ғалати ҳис қилдим. Худди бошқа юртдан қайтгандекман, тушдан уйғонгандекман. Ўзимга ўзим гапираётганимни пайқаб қолдим. Машинани ўт олдирдим ва ўша тик йўлдан пастга қараб юра бошладим. Деярли ҳеч нарса эсимда йўқ. Ҳаммасини ўша эшик ортида қолдиргандим гўё.

Машинада кетиб борар эканман, яна ғалати бўлдим. Яхё афанди хонақоҳининг катта дарвозаси олдидан ўтаётиб, беихтиёр бошимни буриб ўша тарафга қарадим ва менга қараб, ҳатто тикилиб турган бир жуфт кўзни пайқадим. Ўша мўйсафид, қўлимдан тутиб мени масжидга олиб кирган одам эшик ортида менга қараётган эди. Кутилмаганда қўл-оёғим бўшашиб кетди. Қўрқмадим десам ёлғон бўлади. Қўрқдим, лекин тўхтамадим. Олдинга қараб, машинани ҳайдаб кетдим.

Ўша куни англадимки, умри тутаганининг тупроқ остига кириши шубҳасиздир, бироқ айримлар ўлмайди. Шунга амин бўлдимки, орамизда тирик мурдалар ҳам бор, ўлмаган ўликлар ҳам бор.

ТРАБЗОН, 1505 ЙИЛ

ЯХЁ АФАНДИ

Яхё кўнгил эди, Сулаймон – ақл.

Кундан кунга улғайишмоқда. Бир жойда ўсаётган, бир хил нарсаларни ўрганаётган, бир онани эмаётган бўлишса-да, бир хил эмаслар. Бунини Хайриддин афанди ҳам пайқайди. Тасаввуф мавзуларини тушунтирганида, Яхёнинг кўзлари бошқача порлайди, ёнгандек бўлади. Устозини алоҳида иштиёқ билан тинглайди, буткул ўзгача мароқ билан термилади кўзлари.

Яхё кўпинча мулоҳазали ва камгап, Сулаймон шошқалок ва журъаткор. Яхё сукут бўлса, Сулаймон – сўз, Яхё ботин бўлса, Сулаймон – зоҳир, Яхё сир бўлса, Сулаймон – ошкор, Яхё кўнгил бўлса, Сулаймон – ақл. Яхё осонгина тушуниб олади, кўп тафаккур қилади, Хайриддин афанди айтган оятларни деярли бир мартадаёқ ёд олади, Сулаймон жанговар баҳодирдек, туғилганиданок биладигандек қўлидаги тахта қиличини ўйнатади. Бу икки бола гўё бир-бирини тўлдиради.

Яҳё эмикдоши Сулаймондек яхши камонбоз эмас, тойчоғини у каби чоптиролмайти, ўзида ўзгача бир ҳолат борлигидан ҳали хабари йўқ.

Хайриддин афанди кўпинча икки талабасини қаршисига ўтқизиб олиб:

– Сулаймон, – дейди, – сен шахзодасан. Сен ҳам шахзодасан, Яҳё. Бирингиз султоннинг, бирингиз шайхнинг ўғли...

Усманийлар хонадонининг яна бир анъанаси – шахзодалар ўқишни ўрганадиган ёшга келганида, уларга бирор хунар ўргатилади. Шахзода Салим ўзи ҳам заргарликда моҳир бўлгани учунми, ота-онаси бошқа бу икки ака-укага Трабзоннинг энг машҳур, маҳоратли заргарларидан бирини, Константин исмли рум устани устозликка танлади.

Энди болалар заргарлик санъатини ҳам ўрганишяпти, маъдандан қандай қилиб чиройли жавоҳир ясашига гувоҳ бўлишяпти. Иккови ҳам моҳир, бу ишга қўллари яхшигина келиб қолди. Иккисининг ҳам қўлида бир хил маъдан бўлса-да, хаёлларида бошқа-бошқа нарсалар бор. Сулаймон ўзига кумушдан узуклар ясашни, тақиб юришни хоҳлайди. Яҳё эса вазмин, унинг ёшидаги боладан кутилмайдиган сўзларни айтади.

Бир куни Константин уста дастгоҳда ҳар хил маъданларга қандай ишлов берилишини кўрсатаётган эди, Яҳё ўй-хаёллар гирдобига ғарқ бўлган. Дам қўлларига қарайди, дам дастгоҳ устидаги маъданларга.

– Ажиб! – деди ногоҳ.

Сулаймон ва Константин устанинг кўзлари унга қадалди.

– Нимаси ажиб, болам? – сўради уста.

– Мана шулар, – жавоб қайтарди Яҳё қўлига олтин, кумуш, мис ва бошқа маъданларни олар экан. Сулаймон ва Константин уста унга индамай қараб туришарди.

– Ажиб. Булар ҳам одамларга ўхшаб ҳар хил. Биз қўлимизга олмасдан, ишлов бермасдан олдин ҳеч нарсага ярамайди. Оддий тошни эслатади. Бироқ оташда ёндириб, эритиб, сўнг қолипга қуйиб, шакл берилса, ниҳоятда чиройли бўлади. Одам ҳам шундайми? Ёнса гўзаллашадими?

Сулаймон Яҳёнинг нима демоқчилигини тушунмади. Балки Яҳёнинг ўзи ҳам англамади оғзидан чиққан сўзларни, бироқ Константин уста ҳайратдан донг қотди, хатто қўлини ўтга тутиб кўрди. Кичкинагина бола унга сабоқ беряптими, ё ундан сабоқ оляптими, билолмади.

Вақт шундай ўтяпти, икки бола ҳам бир нималарга ҳозирланяпти, аммо нимагалигини ҳозирча ўзлари ҳам билмайди.

Бир куни эрта тонгда икки бола қирда ўйнаётган эди. Сулаймоннинг қўлидан тахта қиличи тушмаяпти, балки отасидай бўлгиси келаётгандир. Яҳё эса қаердадир эшитган дуони тинмай такрорлаяпти. Гоҳ у гулнинг ёнига боради, гоҳ бунисининг. Уларга тикилиб қоляпти.

Сулаймон Яҳёнинг ёнига чопқиллаб келди. Эгнида яшил-жигарранг чопон, кўзлари юлдуздек чакнаган.

– Оға, шу гуллардан териб Афифа онамга олиб борамизми? Яҳё хурсанд бўлди.

– Майли.

Гуллар оралаб юришди. Сулаймон кўзи тушган гулни узиб олаверди, Яҳёнинг қўлида эса битта ҳам йўқ. Турган жойида қотиб қолган. Йиғлагудек бўлди. Бир неча қадам наридаги шаҳзодага сўз қотди:

– Сулаймон! Сулаймон, эшитяпсанми?

– Нимани, оға?

– Қўлимни қайси гулга узатсам, мени узма дея ёлворяпти, эшитяпсанми?..

ХАЛИЛ

ИСТАНБУЛ, 2015 ЙИЛ

Инсон унутганини эслайди. Мен эса унутганим йўқ...

Эртаси куни Яхё афанди хонақоҳига вақтлироқ келдим. Ёнимда фотоаппаратим бор, қабртошларни ўқиш билан бирга суратга олиб, архивга қўйишни мақсад қилганман. Шляпа ҳам олиб келдим, июль жазирамасида очик майдонда ишлаш қийин бўлади. Албатта, ўзим билан ёндафтарча ҳам оводдим, топган маълумотларимни қайд этиб бораман.

Ишчиларнинг ёнига келганимда чой ичишаётган экан. Масжиднинг орқа томонида, хонақоҳ биносининг шундоқ олдида бўғоз кўприги кўриниб турадиган олди очик майдон бор. Кимдир тошга, кимдир челакни тескари ўгириб ўтириб олган, яна бири чордона қурганча чойхўрлик қиляпти. Истанбул бунчалар чиройли кўринадиган жойда кишининг ишлагиси келармиди. Бу ерда чой хўплаётиб шаҳарнинг ҳам юраги бор экан

дея ўйлаш мумкин. Мен ҳам уларнинг ёнига ўтирдим. Ишчилардан бири дарҳол бир стакан чой олиб келди. Чойга аввалдан шайдоман, ҳатто мубталоман десам бўлади, бироқ ҳеч қачон бундай чиройли манзаранинг қаршисида ўтириб чой ичмаганман. Қабрлар орасида бунчалик хуштаъм чой ичишим мумкинлиги хаёлимнинг бир чеккасига ҳам келмаган.

Чойимни қултумлаётиб ишчиларнинг юз-кўзларига разм солдим. Аксарияти йигирма ёшлардаги йигитлар, кўпчилиги Онадўлидан Истанбулга ишлагани келган хойнаҳой. Ҳатто айримлари биринчи марта келганга ўхшайди, рўпарадаги манзарани суратга термилгандай томоша қиляпти.

Улар бир муддат Истанбулни томоша қилди, мен эса уларни кузатдим. Сўнг ишчиларнинг бари шу ерда йиғилган экан, фурсатдан фойдаланиб қолай дедим.

– Дўстлар!

Ҳаммаси бирданига менга қараб, гапиришимни қизиқиш билан кута бошлади.

– Дўстлар, ёзнинг жазирамасида бу оғир ишни бажариш қийин, биламан. Балки ота-онангиз, хотин, бола-чақангизни, туғилган жойингизни ташлаб, нон топиш учун бу ерларга келгансизлар. Тушунаман. Лекин сизлар ҳам тушунишингиз керак бўлган бир нарса бор. Бу ерда қилаётган ишингизни шунчаки иш деб ўйламанг. Бу ерни аввал ишлаган жойларингиздаги одатий, оддий бинолар ёхуд маконлар билан бир тутманг. Зеро, бу ер – қабристон. Қўйган қадамингизга эътибор беришингиз, бу ерда ётган кишиларга озор беришдан сақланишингиз зарур. Ана, қаранглар, шундоқ ёнгинамизда бир авлиёнинг қабри бор. Аслида бу вазифа сизларга топширилганидан севинишингиз керак, чунки ҳаммага ҳам насиб

бўлавермайди. Қолаверса, бу ердаги кишиларга, яъни ўликларга қилган яхшилигингиз сизга нафақат пул, балки савоб ҳам келтиради.

Гапирдимۇ ўзим ҳам ҳайрон қолдим, айтганларим ўзимга ҳам таъсир қилиб кетди.

Ҳамма мени диққат билан тинглади. Гапларимга парво қилмаганлар ҳам бўлгандир, лекин мени маъқуллаганлар ҳам борлиги шундоқ юз-кўзларидан билиниб турибди.

– Халил бей, сиздан бир нарсани сўрасам бўладими? – деди ишчилардан бири. Ҳойнаҳой энг ёш ишчи шу.

– Марҳамат, эшитаман!

– Авлиё дедингиз-ку, ҳалиги... Яхё афанди... Ким ўзи у одам?

Бошимдаги шляпани бироз орқароққа итардим. Сўнг бир хўплам чой ичдим.

– Билишимча, – дедим-у, билишимга ишончим комил эмас, – султон Сулаймон Қонунийнинг эмиқдоши бўлган. Аллоҳнинг дўсти, кароматгўй зот бўлган дейишади. Шу ён-атрофдаги қабрларга қараб, унинг қанчалик ҳурматли киши бўлганини билиш мумкин. Одамлар унга яқин бўлиш учун шу ерга кўмилишни афзал кўришган, вақт ўтиши билан бу ер қабристонга айланган экан.

Сўзимни тугатгач, кўп нарса билмаслигимни пайқадим.

– Биз томонларда ётир* дейишади, шунақа нарсами? – деди йигитча бегубор нигоҳини менга қадаб.

Жилмайиб тасдиқладим:

– Ҳа, ётир десак ҳам бўлади.

– Хўш, сен... – деганди, шу заҳоти ёнидаги ишчи уни туртди. Йигитча хатосини сезгандек сўзини тузатиб гапирди: – Сиз... Сиз бу ерда нима қиласиз?

* Гайритабий хислатга эга ва хоҳласа, одамларга ёрдам беришига ишониладиган авлиё кўмилган қабр ёки шундай қабр жойлашган жой.

Бу гал ҳамма унга тикилди. Оғизларини очишмади, бироқ нигоҳлари йигитчани айблаётгандек, у ҳам ўзини айбдор ҳис қилаётгандек эди.

– Менинг ишим тириклар билан эмас, ўликлар билан боғлиқ. Бу қабристондаги қабрлар нечта, ўлганлар кимлар, нима иш билан шуғулланишган, қачон ўлишган, шуларни бирма-бир ёзаман.

Бошқа ҳеч нарса сўрамади, уялди шекилли. Мен ҳам яна саволинг борми демадим. Улар билан яна беш дақиқача ўтирдим. Кейин ҳаммамиз бирга кўзгалдик. Улар ўз ишига кетди, мен эса ўз ишимга.

Аввало қабристоннинг энг чеккасидан бошлаб қабрларни рўйхатга олишим керак эди. Ўша томонга қараб, қабрларнинг орасидан ўтиб бордим. Хаёлимда боя гапирган гапларимни ўйлаяпман. Аввалдан тайёрланганим йўқ, ўша пайт шундай гапиришим кераклигини ҳис қилдим. Шунча гапни қайси журъат билан гапирганимни ҳам билмайман. Айтганларим тўғрими ўзи? Яна бир савол мени тинч қўймапти: қизиқ, қилган бу ишларим учун менга савоб ёзилармикин?..

Ишни қабристоннинг энг қуйи қисмидан бошладим. Аввалига умумий фотосуратлар олдим. Эҳтимол, умри давомида мутлақо суратга тушмаган одамларнинг қабртошларини суратга туширдим.

Сўнг энг пастдаги қабртош турган жойга қараб юрдим. Қуёш дарахт шохлари орасидан эркаланиб қараб, олдимда турган қабртошнинг шундоқ устига тушяпти. Қабрга яқинлашиб, чўккаладим. Бу ерда ётган кишининг руҳига бағишлаб дуои фотиҳа қилдим. Қабртошни силадим. Ушлаб кўрдим, ҳис қилгим келди. Қабрнинг устида ёввойи ўтлар ўсиб ётган экан, юлиб ташладим. Ўша жойда, улкан

дарахтнинг ёнига, ўтларнинг устига чўкдим ва қабртошда ёзилганларни қайд қила бошладим.

«Хувал боқий» деб ёзилган экан қабртошда. Қабртошларнинг кўпида шундай ёзилган. «У – боқий, абадий, барҳаёт» деган маънони билдиради. «У» – Аллоҳ дегани. У боқий, инсон эса фоний.

1135 йилда туғилиб, 1181 йилда бу дунёдан рихлат қилган экан. Яъни милодий 1723 йилда туғилиб, 1769 йилда, 46 ёшида вафот этган. Аллоҳ гуноҳларини кечирсин, исми Умар экан. Умар Ҳасан ўғли... Қабртошида қаламнинг сурати бор. Уламолардан, балки мударрис бўлгандир. Ким бўлса ҳам, энди бу ерда ётибди. Яъни ўлик...

Нимани кўрган, нимани тушунган бўлсам, ёндафтаримга ёзиб қўйдим. Сўнг Умар афандининг кўшнисига ўтдим. У ҳам ёш ўтиб кетган экан. Дунёдан истаганларини олганми-йўқми, билмадим, бироқ йигирма ёшларида умри охирига етган экан. Бу дунёда шу қабртошидан бошқа нарсаси қолмабди.

Бир неча соатда қабртошлардан ўн-ўн бештасини рўйхатга олдим. Лекин ҳаммасининг бошида дуо ўқидим. Балки узок пайтдан бери уларни йўқлаб биров келмагандир, биров орқаларидан дуо қилмагандир деб ўйладим. Ёзнинг жазирамасига эътибор бермай қабртошларни бирма-бир ушлаб кўрдим. Сўнг ўзимни бир дарахтнинг соясига отдим. Кўзларимни юмдим. Шунчаки кулоқ тутдим. Истанбулда шундай сокин жой борлигига шукр қилдим. Енгил шабада ўйнаётган япроқларнинг шитирлаши, шохларга қўнган қушларнинг сайраши... Қабрда ётганлар бу овозларни неча асрдан бери тинглаяпти, балки улар шу билан ором олаётгандир...

Аввалгилар ўликларни нима учун «индамас» деб атаганини тушунгандай бўлдим. Ўлмоқ жим бўлмоқ дегани, сўзламоқ

эса яшамокдир. Аммо сўзламоқ ҳар доим ҳам маъноли бўлавермайди, айрим пайтларда сукут сақлаётган киши сўзлаётган кишидан кўра кўпроқ нарсани тушунтиради. Ҳозир шунинг гувоҳи бўлиб турибман. Ўликлар, яъни индамаслар менга бирор тирик жон айта олмайдиган нарсаларни сўзлаяпти. Ҳаммасини хаёлимдан ўтказдим. Бир-бирини балки ҳеч қачон кўрмаган, умуман танимаган юзлаб одам бу ерда ёнма-ён ётибди. Мен ҳам уларнинг орасидаман, лекин улардан бошқачаман. Ҳали ажални тотмаганман, яъни тирикман...

Қабристонга келган одамнинг хаёлида фақат ўлим бўлади. Балки шунинг учун ҳам тириклар қабристонларга бориши керакдир? У ерда ётганларни таниса-танимаса, барибир бориши зарур. Мен шундай қиляпман дейишим мумкин. Мен суяниб ўтирган шу дарахт мендан кўпроқ яшайди, мендан кўра кўпроқ қолади бу дунёда. Дарахт бўлганимда, тагида ошиқ-маъшуқлар учрашадиган жой эмас, қабрлар тизилган дарахт бўлишни маъқул кўрардим. Ҳаёт сирини англамоқ учун, дунё қанчалик маъносиз эканини, беқадрлигини ҳар куни такрор ва такрор англамоқ учун...

Тўғри, кўрқдим, ёлғони йўқ! Ҳатто қаттиқ кўрқдим, лекин ўша лаҳзаларда англадимки, одамзод ўлимдан кўрққани учун ўликлардан кўрқар экан. Бу дунёни тарк этишга, ҳамма нарсасини орқасида қолдириб кетишга кўрққани боис ўликлардан кўрқар эди. Хўш, ўлгандан кейин нима бўлади?.. Ўтирган жойимда бир қалқиб тушдим. Буни ўйлашни ўзиёқ кўрқитади. Шунча ўликнинг ичида ҳам ўлишимга ишонгим келмаяпти. Бу қандайин гафлат?!

Шуларни ўйлаб ўтирсам, сал нарироқда бир қабрнинг ёнида турган кишига кўзим тушди. Орқаси мен томонга ўгирилган. Аввалига қабр зиёратига келган ёки шу ерда ишласа керак деб ўйладим. Яхшилаб тикилиб, бу одам мен

кеча кўрган мўйсафидлигини пайқадим. Устида ўша чопони, бошида салла. Безовталандим, ҳатто кўрқдим десам ёлғон бўлмас. Зеро, кеча эшик ортидан кўзларимга қарагани ҳалиям эсимда, шунинг ўзи кўрқшим учун етарли.

Мен томонга қарамаяпти. Ўзимни кўрмаганга олсаммикин деб ўйладим. Ҳатто нарироққа кетмоқчи ҳам бўлдим. Бироқ воз кечдим. Қабристонда бўлганим учун шунақа ваҳима қиляпман шекилли деган хаёлга бордим. Худди ишлаётгандек бир қабртошнинг устига эгилдим. Нигоҳларимни у киши турган томондан олиб қочишга уриняпман. Эплолмадим. У эса менга қарамаяпти. Нима қиляпти, билмайман. Лекин худди мен кўришим учунгина ўша ерда тургандек. Қуёш нурлари фақат унинг боши узра сочилаётгандек атрофи ёруғ, шамол эса мени у томонга улоқтиришга уринаётгандек.

Бўлмади, чидолмадим, сабабини билмадим-у, у томонга бир неча қадам ташладим. Тўрт томонимда вақт рангига бўялган қабртошлар... Қабристон ўртасида мен танимайдиган, ҳатто кўрқадиган кишининг ёнига қараб ўйламай-нетмай, сабабини билмаган ҳолда юриб боряпман. Йўқ, юрмаяпман, гўё қандайдир куч мени у томонга тортқилаяпти.

Ўртамизда иккита каттагина қабртош бор. Кўрқяпман. Қабристоннинг қоқ ўртасида ғалати киши ва биргина мен. Бу ҳолат яна бир бор юз берса, эҳтимол қочиб қоламан, лекин ҳозир бундай қилолмаяпман. Қадамларимни тўхтатолмаяпман.

Яқинига боришимга бир неча қадам қолганида мен бирор нарса демай туриб ёхуд дейишга улгурмасдан жуссасини эмас, фақат бошини ён томонга ўгирди. Менга қарамади, лекин менга гапирди:

– Сени безовта қилмоқчи эмасдим, болам.

Ҳеч нарса дея олмадим. Гапирганидан ҳайрон қолдим шекилли. Турган жойимда донг қотдим. Одамзод кўрқув гирдобига фарқ бўлса, хаёлидан ўзини чўчитадиған нималар ўтмайди-я. Ҳозир худди шундай аҳволдаман. Мўйсафиднинг ҳатто гапиришидан ҳам ҳайрон бўляпман.

Бир муддат нима дейишни билмай туриб қолгач, ниҳоят тилга кирдим:

– Ундай деманг, амаки. Бу ердалигингизни билмагандим.

Бошини мен томонга бурди. Кўзларимга қараб жилмайди. Хотиржам тортганимни сездим. Юзи шунчалар чиройли кўриндики, ранги худди оппоқ, узун соқоли билан бир хил. Кўзлари чехрасига кўмилган икки дона инжудек порлаяпти.

– Мен ҳар доим шу ердаман, болам.

Бирдан ичим титраб кетди. Чўчидим. Ҳар доим шу ердаман дегани нимаси? Пешонамдан совуқ тер чиққанини ҳис қилдим. Нима қилишни билмаяпман. Жойимда туравердим. Олдинга қадам ташлай олмадим, лекин орқага ҳам кетолмадим. Михлангандек турардим. Бир оғиз гапиролмадим.

– Мен бу ерга ҳар куни келаман. Намозни масжидда ўқиб, кейин қабристонни айланаман. Ўлимга яқинлашиш дунёдан узоқ бўлиш демақдир, бу ер дунёдан холи жой. Одам эса дунёни севади, шунинг учун қабристонни ёқтирмайди...

Ғапини тугатиб, менга кулимсираб қаради. Бироз ўзимга келишга уриндим. Кўрқиш нимаси? Кап-катта одам бўлсам. Хаёлимдан ўтганларга ҳайрон бўлдим, ўйларимдан уялдим. Журъатимни тўпладим.

- Жуда яхши-да, амаки. Мен ҳам бир муддат шу ерда бўламан. Тез-тез учрашиб турар эканмиз-да? – дедим хижолат аралаш табассум билан.

- Учрашамиз.

Шундай деди-да, орқасини ўгириб, кета бошлади.

Нима қилишни билмай туриб қолдим. Янглиш сўз айтдимми деб ўзимдан шубҳаландим. Йўқ, ёмон гап гапирмадим-ку!

Бу одамга қизиқишим янада ортди. Ортидан овоз бердим:

- Амаки! Исмингизни ҳам айтмадингиз...

Тўхтади. Яна бошини ён томонга бурди.

- Исмин Маҳмуд.

- Мени эсладингизми? Кеча масжидга бирга...

Сўзимни тугатишимга имкон бермади:

- Эсламоқ учун аввал унутиш керак. Одамзод унутганини эслашга уринади. Мен эса унутганим йўқ.

Шундай деб кетиб қолди.

ТРАБЗОН, 1510 ЙИЛ

ЯХЁ АФАНДИ

Кўлларингиз бир-бирдан айрилмасин...

Ақллари тўлишадиган ёшга етиб қолишди. Иккови икки хил дунё. Бирининг ботини, иккинчисининг зоҳири ўт-олов, бирининг ақли, иккинчисининг қалби тиниқлашяпти. Сулаймон кутилмаганда Трабзондан кетиши мумкин, зеро, санжожқа* жўнатиладиган ёшга тўлди. Аввалроқ кетиши керак эди, бироқ вазият бироз чигал бўлгани боис ҳеч қаёққа юборилмади. Унга ҳалигача санжож берилгани йўқ. Кутяпти. Аслида Трабзондан кетгиси келмаяпти.

– Мен дарёси йўқ шаҳарда яшолмайман, оға, – дейди Яхёга. Яхё жилмайиб кўяди. У ёшига нисбатан анча улғайиб қолгандек кўринади. Дунёда кўпдан бери яшаётгандек, юрагида ловуллаётган бир оташ бор, бироқ ҳеч кимга айтолмайди. Ҳар хил тушлар кўради-ю, қандай таъбир

* Санжож – усмонийларда кичик маъмурий-худудий бирлик, туман. Ёш шахзодалар санжожни бошқаришга юборилган ва ўша ерда бошқарув бўйича тажриба орттирган.

қилишни билмайди. Сулаймон жанг, қилич, фатх ҳақида қанчалик ўйласа, Яхё илм ва ҳикмат борасида шунчалик фикр юритади. Қўлига тушган китобларни албатта ўқийди, отасидан узоқлашмайди, ҳар доим нимадир ўрганиш, бирор сирнинг маъносини англаб етиш учун куйиб-пишади. Еру кўкка сиғмайди, тоғу адирларга чиқишни хоҳлайди, шу ёшида ёлғиз қолиб тафаккур қилишни неъмат деб билади. Сулаймондан бошқа дўсти йўқ, ундан бошқасини хоҳламайди ҳам.

Бир куни отга миниб тоққа чиқишди. Бири олдинда, бири орқада эмас, ёнма-ён от чоптиришди. Иккови бирдек, баробардек. Охирги пайтларда шеъриятга қизиқиб қолишган. Аксарият вақтларини шеър ўқиш, қофиялар топиш билан ўтказишади. Иккиси ҳам бу борада маҳоратли бўлса-да, Яхё қофияни Сулаймондек ўрнига қўёлмайди. Сухбатлашиб, шеърлар ўқиб аста-секин юриб боришди.

Бир маҳал иккиси ҳам жимиб қолди, юзларига ҳузун соя солди. Сўзлашишмаса ҳам бир-бирини яхши тушунишади. Иккови ҳам айрилиқ деган иллатдан хавотирда. Бир-бирини оға-ини деб билишади, эсларини танигандан бери биргалар, энди эса айрилиқ кўрқуви кўксиларини тирнаяпти. Аммо бу қачондир юз беради, бир куни юз бериши аниқ.

Сукунатни Сулаймон бузди, иккисининг ҳам кўнглидаги гапни айтди:

– Оға, у ерлардан кетадиган бўлсам, сиз ҳам мен билан кетишингизни хоҳлайман.

– Мен ҳам... Мен ҳам шуни хоҳлайман. Лекин сен бошқа, мен бошқа...

– Бошқа-бошқа эмасмиз! Бир хилмиз. Устозимиз Хайриддин афанди нима деганини эслайсизми? Мен

қаерга кетсам ҳам, сизни ўзим билан олиб кетаман. Сизни бу ерларда қолдирмайман.

Отлари тўсатдан хуркмаганида суҳбатлари ҳали-бери тўхтамасди. Сулаймон дарров қиличига қўл чўзди, Яхё эса дуо ўқий бошлади. Отлар таққа тўхтади, ўн қадамча нарида бир одам турганди. Бесаранжом бўлишди. Ортга қайтиш ҳақида ўйлашди. Бироқ ундай қилишмади ёки қилишолмади.

Ҳалиги одам уларга орқасини ўгирган ҳолатда, денгизга қараб турибди. Бўйи узунгина. Сал кейин юзини улар томонга бурди. Эгнида сутдай оқ чопон, соқоли ҳам оппоқ. Гўё юзи чопонидан ҳам оқроқ, икки кўзи икки қора нуқтадек. Уларга қараб, мулойимгина жилмайди.

Сулаймон от устида, қиличини қинидан чиқаришга шай. Яхё эса отдан тушди. Нима қилмоқчи?.. Сулаймон тушунолмай қолди. Тўхтатишга уринса-да, Яхёни тўхтатолмади.

Яхё нотаниш киши турган томонга қараб юрди, орқасига қарамади. Сулаймон унга бирор ёмонлик етишидан чўчиди, у ҳам отидан тушди.

Ғайриихтиёрий қадам ташлашяпти. Кимдир уларни ўша томонга тортиб кетаётгандек. Куёш нури юзларига тушяпти, бироқ рўпарадаги одамнинг юзидан таралаётган нур куёш нурига сўндиргулик.

Мўйсафиднинг ёнига келишди. Яхё бир қадам олдинда, Сулаймон орқасида. Сулаймоннинг кўнгли ҳалиям нотинч, қўлини қиличининг сопидан олгани йўқ.

Ёнма-ён туриб олишди. Ҳеч нарсага қарашмади, ҳатто бир-бирларига ҳам. Шунчаки мўйсафиднинг тим қора кўзларига тикилишди. У эса икки қўлини йигитларга чўзди. Ҳали ҳам юзида билинар-билинемас табассум. Кўз

қароқларига бутун олам жо бўлгандек гўё. Яхё ўзини унутиб қўйди, Сулаймон эса нима қилишни билмаяпти. Чўзилган қўлларга қарашди. Бир жуфт оппоқ қўл. Ўйлаб ўтирмай, беихтиёр улар ҳам қўлларини чўзди.

Мўйсафид иккисининг ҳам қўлини ушлади. Юраклари титради. Чолнинг қўллари ёняпти гўё. Қуш патидек енгил, бироқ чўғдай қайноқ. Қўллари текканида туш кўраётгандек, бошқа дунёларга кетиб қолгандек бўлдилар. Кўзлари очик ҳолда туш кўришаётганга ўхшайди. Сулаймон қиличнинг сопини қўйиб юборди, Яхёнинг кўзларига ёш тўлди.

Ҳалиги киши икковининг қўлларини ушлаб, устма-уст қўйди. Иккови ҳам ҳеч нарса демади, оғиз очишга кучлари етмади. Кўзларини олиб қочиб, бошқа томонга қарай олишмади. Ниҳоят мўйсафид тилга кирди. Икки йигитнинг кўзларига эмас, ундан ҳам теранроққа, узоқларга тикилгандек сўзлади:

– Икки киши бир дегани эмас, бир бўлиш учун бирга бўлиш лозим. Бирингиз маъно, бирингиз каломсиз, бирингиз қилич, бошқангиз қаламсиз, бирингиз кўнгил, иккинчигиз ақлсиз. Қўлларингиз ҳеч қачон бир-биридан айрилмасин. Зеро, қўлларингиз бирга экан, ҳар доим бир бутунсизлар...

Шундай деди ва кетди.

Мавти баёз*

Очлик ва рўза демакдир...
Меъдаси тўқ бўлган эмас, кўнгли тўқ бўлган авлодир.
Рўза меъдани оч қолдирса-да, кўнгилни тўйдиреди.

* «Оқ ўлим» деган маънони билдиради. Тасаввуфда ортиқча еб-ичишдан тийилишни ифодалайди.

ТРАБЗОН, 1512 ЙИЛ

ЯХЁ АФАНДИ

«Ху» дегин, дарвеш!

Кун келиб, йўллари айро тушди. Сулаймон Шарқий Қораҳисор санжоғига ҳоким этиб тайинланди ва Трабзондан у ерга равона бўлди. Анчагача икковининг ҳам кўзидан ёш тинмади, лекин вақт инсоннинг кўзидаги ёшни ҳам қуритади. Одамзод унутмайди-ю, вақт ўтиши билан ҳамма нарсага кўникади. Сулаймон кетадиган кунни кўлларини бири-биридан айирмасликка бир-бирига сўз беришди. Ўша мўйсафиднинг сўзларини унутишгани йўқ, лекин унинг кимлигини билишолмади.

Сулаймон кетгач, Яхё чин маънода ёлғиз қолди. Илмга, тасаввуфга шўнғиди. Тиббиёт, ҳандаса, тарих... Қўлига тушган китобни ўқийди, эшитганини ўрганadi. Мутолаа билан овунади. Тобора ўзи ҳам улғайяпти, кўнгли ҳам. Тинмай Аллоҳни излайди, кўзларидан Аллоҳ учун ёш оқади. Қайда илм берадиган устоз бўлса, ҳузурига бориб, биргина сўз бўлса ҳам ўрганиш иштиёқида ёнади.

Йигит деса бўладиган ёшга етди. Отаси қози Умар афанди ўзидан яхши ном қолдирганча вафот этганига анча бўлиб қолди. Отаси бу дунёдан рихлат қилганида юрак-бағри куйди, лекин ўлганлар йўқликка юз тутмаслигини билади. Бир куни отаси «Аллоҳни топганлар ўлмайди» деганди, ўшандан бери Аллоҳни топишга уринади. Дарвеш бўлиб, аллақачон йўлларга тушган бўларди, бироқ онаизори Афифа хонимга кўзи қиймайди. Уни дунёга боғлаб турган ҳам онаси.

Онасига бирор марта қовоқ уюб қарамаган, ҳеч қачон унинг ёнида овозини кўтармаган, бир кун бўлса-да, ундан айро қолмаган. Отасидан кейин кўнглига чўккан қайғуни онасининг меҳрига кўмган. Аммо кўнгли нотинч қушга ўхшайди, нуқул типирчилайди, хонақоҳма-хонақоҳ айланишни хоҳлайди-ю, онасини ташлаб кетолмайди. Аҳволи боис изтироб чеккан лаҳзаларда Увайс Қароний ҳазратларини ёдга олади, ул зотнинг онасига бўлган ҳурматидан қандай улуғ мақомларга эришганини ўйлайди. Албатта, ўзини ул зотнинг мартабасида кўрмайди, лекин Увайс Қаронийдек бўлиш учун ғайрат қилади.

Онасини рози қилмай туриб Аллоҳнинг эшигида тиз чўколмайди. Онасининг ҳаққини қандай адо этиши мумкин?..

Ривоят қилишларича, ҳаж вақтида бир саҳоба бемор онасини опичлаб Каъбани тавоф қилдирди. Сўнг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига келиб:

– Ё Расулуллоҳ! Онамни опичлаб тавоф қилдирдим, шу билан ҳаққини адо этдимми? – дея сўрайди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай жавоб қайтардилар:

- Йўқ, сенга ҳомиладор пайтида бир марта нафас олиб, чиқарганининг ҳаққини ҳам адо этолмадинг. Яхё ана шуларни ўйлайди, шу боис кўнгли учиб кетишни истаса-да, кета олмайди.

Увайсийлик отлиғ бир йўл бор. Бу тариқат эмас, пири ҳам, устози ҳам йўқ. Бир ҳолатдир бу, кўнгилни ҳеч бир воситасиз Аллоҳга боғламоқ, тарбияни Яратгандан тиламоқ демақдир. Увайс ҳазратлари Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига бормасдан туриб ул зотнинг тарбиясини олганидек, Яхё ҳам шундай муродга ета оламан дея умид қилади.

Ишқ билан шеърлар айтади, қофияга эмас, маънога кўнгил боғлайди. Ўзига бир ашъор топди, уни зикр мисоли ҳар қадамида такрорлайди, ҳар гал «Ху» деганида кўнгида бир оташ алангаланади:

«Ху» дегин, дўст, «Ху» де, дарвеш, «Ху»дан «Ху»га «Ху» келур,

«Ху» де, дарвеш, «Ху» дегин, дўст, ёрга «Ху»лар хуш келур*.

Юртма-юрт кезиб, тасаввуф водийсини сайр қилолмайди, кўнгли хотиржам эмас. Ўзини тоғу тошларга, ўрмонларга уради, якка ўзи бирор дарахтнинг тагидами, тоғнинг этагидами ўйга чўмганча сирни англамоққа уринади. Кунининг аксар қисмини тоғларда ўтказадиган бўлди. Хуржунида бироз егулик ва Қуръон бор. Ҳам тиловат қилади, ҳам кезади, ҳам мулоҳаза юритади.

«Бунча гўзалликни яратган Аллоҳнинг Ўзи қанчалик гўзал экан? Гўзалнинг қўлидан гўзал бўлмаган нарса чиқмайди-ку! Бу яшил ёпинчиқ, бу мовий денгиз, бу осмон, бу замин... Кўзларимга шунчалик чиройли кўринадики!..

* Маъноси қуйидагича: Аллоҳни зикр қилгинки, У ҳам Сени зикр қилади ва Уни зикр қилишинг Унга манзур бўлади.

Бирок кўзларим буларнинг ортидагиларни кўрмоққа, илмим бу лугатни ўқимоққа қодир эмас. Бир ўзим уддалай олмаёпман» дея тоғу тошларда кезади. У қандайдир сирни излаяпти.

Бир жой топиб олди ўзига – Трабзоннинг пурвиқор тоғларидан бирида кичкинагина ғор. «Ажабо, – деди ғорни илк бор кўрганида, – Расулulloҳ ҳам Ҳирони топганларида менингдек севинганмиканлар? Мен топган ғор Ҳирога ўхшайдими?..» Ҳаяжонланди. Бирок ҳар кишининг ўз Ҳироси борлигидан хабари йўқ. Ҳа, ҳар кимнинг ҳам ўзига қулоқ тутадиган, Роббисини топадиган ва сирдан воқиф бўладиган Ҳироси бор. Яҳё ҳозирча буни билмайди.

Кунлари шундай ўтяпти. Кўнгли жисмидан тезроқ улағайяпти, ичидаги оташ кун ўтган сайин сўниш ўрнига баттарроқ алангаланяпти. Трабзон тоғларида Яҳё қадам босмаган жой қолмади. Нимани излаётганини билмаса ҳам, излашдан воз кечмади.

Кунларнинг бирида бир неча йил олдин Сулаймон билан отда айланиб юришганида нотаниш мўйсафид учраган жойда тўхтади. Атрофига кўз югуртирди. Мулоҳаза қилди, англашга уринди. Ўша одам ким эди? Нима демоқчи бўлганди? Мана, қўллари айрилди, Сулаймон кетди. Мўйсафид нега ўша сўзларни айтганди?..

Тим қора кўзларини зилол сувга тикканча ўйга толди, билишга, тушунишга уринди.

– Шу тоғларнинг ҳам, оқаётган сувнинг ҳам, қанот қоқаётган қушларнинг ҳам бир сири, маъноси, мақсади бор. Мен булардан-да ожизманми, ўз моҳиятимни тополмайманми?.. Фақатгина билишнинг ўзи кифоя эмас, мен ҳис этишни ҳам хоҳлайман, Аллоҳим! – дея кўнглидан ўтказди.

Хаёл уммонига шунчалик шўнғиган эдики, ёнига яқинлашган кишини пайқамади ҳам. Шунчаки, бир нуқтага тикилган кўйи ўтирибди. Кўққисдан овоз эшитилганида бир қалқиб тушди.

– Ҳар кишининг бир маъноси бўлади, ўғлим.

Яҳё овоз қай томондан келаётганини билиш учун бошини ортга ўгирди. Ҳа, бир киши турибди, уни танийди. Ўша, Сулаймон билан бирга айланиб юришганида уларга дуч келган киши. Қачондан бери турибди? Бу ерда нима қиляпти? Атрофда зоғ кўринмайди, унга бирор ёмонлик қилса-чи?..

Лекин негадир Яҳё бу кишидан кўрқмади. Ҳатто қалбига хотиржамлик кирганини ҳис қилди. Худди ёдида қолганидек, ўша-ўша, ҳечам ўзгармабди. Эғнидаги оппоқ чопон ҳам, юзидаги нур, кўзидаги тим қоралик ҳам ўша-ўша. Ўзи эса энди бутунлай бошқа одамга айланган.

Яҳё энди бутун танаси билан ўтирилди. Кўнгли ўша томонга талпиняпти. Жисми унга қараб кетаётгандек гўё. Кўрқмаяпти, чўчимаяпти. Лекин бу одам ким? Билмайди.

– Ҳамманинг бир маъноси бор, бироқ бу маънони англаш учун ақлнинг ўзи кифоя эмас. Ақл билиш учун, кўнгли топиш учундир. Билишни хоҳласанг ўйла, топмоқчи бўлсанг ҳис қил. Зеро, излаганинг ҳам, топадиганинг ҳам ичингдадир.

Яҳё мўйсафидга хайрат билан қараб турибди. У сўзлагани сари ичидаги оловга сув сепилгандай, қалби ёришгандай бўляпти. Мўйсафид сўзлашдан тўхташини истамаяпти. Кетиб қолмасин, гапираверсин.

– Бу диёрда насибанг тугал бўлди. Сенинг ўрнинг – Сулаймоннинг ёнида. Сен бўлмасанг, у – ярим. У бўлмаса,

сен кемтиксан. Энди бу ерларда насибанг йўқ. Саодат даргоҳига, пойтахтга борасан. Насибанг сени кутмоқда. Лекин шошилма. Сабр ҳам имтиҳон, энг машаққатли имтиҳондир...

– Лекин сиз... – деди Яхё титраган овозидан уялиб.

Мўйсафид жилмайди. Лаблари орасидан садафдек тишлари кўринди. Яхёнинг титраётган кўлини ушлади.

– Сен мурид бўлсанг, мен муршидман, сен талаба бўлсанг, мен мударрис, сен йўлчи бўлсанг, мен – йўлбошчи, сен қоғоз бўлсанг, мен қаламман. Сен ўрганувчи, мен эса ўргатувчиман.

– Сизни қандай топаман?

– Ҳозир қандай топган бўлсанг, шундай топасан.

Яхё уни топдими ёки у Яхёни?.. Билолмади. Кўлини тортиб ололмади ёхуд тортиб олишни хоҳламади. Кимлиги номаълум зот юрагининг туб-тубига назар солаётгандек.

Тўсатдан ниманидир эслади. Бўлиши мумкинми?.. Йўқ-йўқ... «Мен ким бўлибманки, Хизр келиб мен билан гаплашиб ўтирса? – дея кўнглидан ўтказди. – Мен ким бўлибман?..»

– Сен Яхёсан! – деди мўйсафид.

Яхё ҳайратдан донг қотди. Бу нарсаларни хаёлидан ўтказганди-ку, мўйсафид қаердан билди?.. Сўрай олмади. Аммо тушунди. Кимнинг аслида кимлигини ўшанда билди.

Энди Яхёнинг устози бор. Бир умр ёнидан айрилмайди, қаршисида бош эгиб туради. Йиғлай-йиғлай уйига қараб йўл олди.

Тилида эса Хизр кетаётиб айтган сўнгги сўзлар айланяпти:

– Ҳу де, дарвеш, Ҳу деки, Ҳуни топгайсан...

Яхё «Ҳу» дея юра бошлади...